

A NYELV, A BESZÉD ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ ELEMZÉSÉNEK IRÁNYZATAI

Tematika: pragmatika, beszédaktus-elmélet; kontextuselmélet; kommunikációelmélet; diskurzuselmélet; szociolingvisztika, nyelvészociológia; pszicholingvisztika; etnometodológia; a beszélgetés-, a társalgáselemzés (konverzációanalízis); szövegtipológia; műfajelmélet.

Pragmatika, beszédaktus-elmélet

Terminológia: szintaktika, szemantika, pragmatika, konstatívum, performatívum, lokúció, illokúció, perlokúció, beszédaktus, természetes és nem természetes jelentés, konvencionális és társalgási implikátúra.

A *pragmatika* terminust Charles S. Peirce amerikai matematikus és filozófus használta először 1872-ben. 1938-ban Charles W. Morris amerikai szemiotikus és filozófus elkülönítette a nyelvtudomány három területét, a szintaktikát, a szemantikát és a pragmatikát (Morris 1938/1975). A nyelv, tágabban a jelek használatának módját, a nyelv-, a jelhasználó és a nyelv, a jelek viszonyát vizsgálja (Morris 1946/2004). Megalapozásában szerepe volt John L. Austin brit nyelvfilozófusnak, aki 1955-ben a performatív mondatokról szóló előadásában előkészítette a beszédaktus-elméletet (konstatívum, performatívum; lásd Austin 1962/1990, 1997). Követője John R. Searle amerikai filozófus, aki az illokúciós beszédutakat írta le, és ezzel megalapozta a *beszédaktus-elméletet* (Searle 1969, 1997). A performatív mondatok, az illokúciós aktusok a kimondás által cselekvést hajtanak végre.

A beszédaktus-elmélet a pragmatikai vizsgálatok területén, az 1960-as évektől kibontakozott nyelvészeti és nyelvfilozófiai irányzat. Alaptétele szerint vannak olyan kijelentések, amelyek kimondása tulajdonképpen önmagában cselekvés, és módosulást eredményeznek az események menetében, a személyek sorsában és megítélésében. Ilyen kijelentés az eskü, a fogadalom, a parancs, az ígéret, a köszönet, a minősítés stb. A beszédaktus-elmélet az illokúciós aktusok, a performatívumok típusait, szerkezetét, kimondásuk körülményeit, feltételeit vizsgálja.

Herbert Paul Grice brit nyelvfilozófus pragmatikai kérdésként értelmezte a megnyilatkozás nem természetes jelentését, a konvencionális (megegyezésen, közös tudáson alapuló) és a társalgási (véletlenszerű) implikaturát (Grice 1957/1997a, 1975/1997b). Austin és Searle nyomán Anne Reboul és Jacques Moeschler francia nyelvészek pragmatikai kérdésként elemezték a fikciót és a hazugságot (Reboul–Moeschler 1998/2000: 41–46).

Olvasmány

Este az apa azt mondja a gyermekének vacsora után, hogy menjen fogat mosni. A gyermek erre látszólag különös választ ad: „Nem vagyok álmos”. Mit akar ezzel mondani? Mennyiben tekinthető a mondat a felszólításra adott válasznak? Ha annak tekinthető, akkor honnan tudjuk, hogy ez a felelet pozitív vagy negatív? (Reboul–Moeschler 2000: 23.)

Kontextuselmélet

Terminológia: kontextus, ko-textus, releváns és irreleváns kontextus, ceremoniális kommunikáció, rituális koherencia, textuális koherencia, ismeretháló (*frame*), szociális, vizuális (tárgyi), kognitív és nyelvi kontextus, primér és szekundér kontextus.

A *kontextuselmélet* tudományos szemlélet, amelyet a humán-, a társadalom-, a természet- és a műszaki tudományok területén egyaránt alkalmaznak. Használata a 20. század második felében vált általánossá. Megalapozói Ludwig Wittgenstein osztrák filozófus és John Langshaw Austin brit nyelvfilozófus.

Esetünkben a kontextus a kommunikáció, a közlés környezete, amely befolyásolja az üzenet tartalmát, jelentését. A jelentés megértéséhez szükség van a megnyilatkozás nyelven kívüli szituációjának ismeretére. A beszédhelyzet nemcsak keretet biztosít a közleménynek, nemcsak előhívja a szöveget, hanem „behatol magába a megnyilatkozásba, és jelentésállományának nélkülözhetetlen alkotórészévé válik” (Bahtyin 1985: 20).

Rudolf Carnap német származású amerikai filozófus *releváns és irreleváns kontextusokat* különböztetett meg (Carnap 1937). A releváns kontextust nyelven kívüli körülmények, az irreleváns kontextust pedig a beszédeseményen belül elhangzó szövegek alkotják (idézi Bar-Hillel 1997: 177). Thomas A. Sebeok magyar származású amerikai nyelvész a kontextustól a *ko-textust* határolta el, amely a jelentésképzés nyelvi eszközeinek összességét jelenti (Sebeok 1986). A kontextusnak vannak látható, evidens és nem látható összetevői. Az első csoportba tartozik a tárgyi, társadalmi, proxemikai környezet, a másodikba az ideológia, a tudás, az értékrend, az előítéletek (Fehér–Hársing 1977). A történetek egy *elsődleges (primér) kontextusban* töltik be szerepüket. Ebből a környezetből kiszakadva *másodlagos (szekundér) kontextusba* illeszkedve újabb jelentést ölthetnek magukra. Az emlékezésről írott könyvében Jan Assmann német egyiptológus és vallástörténész a kontextusok két típusát választotta külön. A közösségi identitás szempontjából lényeges történetek előadására a kultúrában állandósult beszédhelyzeteket és -eseményeket a *ceremoniális kommunikáció* kategóriájába sorolta. A ceremoniális kommunikáció esetében a történet elmondása egyéb cselekvésekkel, gesztusokkal alkotja meg a *rituális koherenciát*. (Assmann 1999: 101, 141–142).

Kommunikációelmélet

Terminológia: kommunikáció, a kommunikáció modelljei (tranzaktív, interaktív, kultivációs modell).

A kommunikációs aktus első megfogalmazása az 1940-es évekből származik, az információátvitelt ragadja meg. Tényezői az információ (üzenet), a jel (kód), a közvetítést biztosító csatorna, a közlés körülményei, valamint az adó és a befogadó. A kommunikáció funkciói az ismeretközlés, az érzelmek kifejezése, a felszólítás, a kapcsolatteremtés, a nyelvi ellenőrzés és a nyelv szépségének láthatóvá tétele. A kommunikációs modellt a nyelvész és irodalmár Roman O. Jakobson alkotta meg, 1960-ban, s megalapozta a kommunikációtudományt.

A kommunikációnak több értelmezése van használatban. A klasszikus meghatározás szerint a közlés ismeret átadása (*tranzaktív modell*, Shannon–Weaver 1949), interakció, konszenzus a dolgok fölött (*interaktív modell*, Newcomb 1953), a világ megkonstruálása (*kultivációs modell*, Gerbner 1969). Formái a beszéd, az írás, a nyomtatás, a távközlés, a tömegkommunikáció, az informatika. Charles R. Berger elmélete szerint a kommunikáció folyamán a felek egyre több információra tesznek szert, és a kommunikáció elejére jellemző bizonytalanság fokozatosan megszűnik (Berger–Calabrese 1975). Az elmélet a művészetudományok, a nyelvészet, a filozófia, az informatika, a pszichológia, az antropológia közötti interdiszciplináris terület. Figyelme kiterjed a kommunikáció kultúrájára, a médiumok használatára, a jelentés közvetítésének kompetenciájára.

Diskurzuselmélet

Terminológia: *discours* (társalgás).

A 20. század második felében megjelent, a társadalom értelmezésére és vizsgálatára vállalkozó elmélet és módszertan. Jelentős mértékben a filozófus és történész Michel Foucault nevéhez kötődik (Foucault 1966/2000, 1969/2001). Interdiszciplináris jellegű, a társadalomtudományok (főként a szociológia és az antropológia), a filozófia, a nyelvészet, az irodalomtudomány és a pszichológia közötti területen jött létre. A korábban említett elméletek közül magába építette a *langue* (nyelv) mellett a *parole*-t (beszéd), a *discours*-t (társalgás) vizsgáló nyelvészeti irányzatokat (Ferdinand de Saussure, Mihail M. Bahtyin, Roman O. Jakobson), a szociológia etnometodológiai iskoláját (Harold Garfinkel, Erving Goffman), az etnológia beszélés antropológiai irányzatát (Yehoshua Bar-Hillel, Dell Hymes), a kommunikáció interaktív és kultivációs modelljét. Állításai: 1. a nyelv alapvetően meghatározza a gondolkodást, 2. a beszéd, a társalgás kontextushoz kötődik, 3. a beszélő egyén a beszédre vonatkozó tudást, tapasztalatot vesz igénybe, 4. a társalgás alapvető célja az egyéni identitás kommunikálása, 5. a beszéd, a társalgás átalakítja a társadalmi viszonyokat, 6. a diskurzus teremti meg a dolgok jelentését, a világot, 7. a hatalom a diskurzuson keresztül érvényesül, ellenőriz, integrál és marginalizál.

Szociolingvisztika, nyelvpszociológia, antropológiai nyelvészet, etnolingvisztika

Terminológia: szociolingvisztika, nyelvpszociológia, antropológiai nyelvészet, etnolingvisztika.

A nyelv és a közösség kapcsolatát vallja. Előzménye a dialektológia. Empirikus tudomány, a nyelvészet, a szociológiai és az antropológia érintkezési területe. A szociolingvisztika a nyelvi-beszélői szocializációt, kompetenciákat, a nyelvhasználati jogokat, normákat és szokásokat, a nyelvi regisztereket, a nyelvhasználat és a társadalmi előnyös és hátrányos helyzet, a státus és a presztízs összefüggéseit, a nyelvi hátrányos helyzet okait, eseteit vizsgálja. Elméleti háttere a beszéd (*parole*) vizsgálata (vö. Saussure 1997/1916), de kezdetei az 1960-as évek társadalmi mozgalmához és ideológiáihoz nyúlnak vissza. 1972-ben szakfolyóirat indult (*Language in Society*), ugyanebben az évben készült el az első tankönyv. A szociolingvisztika klasszikus szerzői a nyelvi változásokat vizsgáló William Labov amerikai nyelvész, a nyelvi kódok elemzője, Basil Bernstein brit szociológus. Több nyelvészeti iskola érdeklődött szociolingvisztikai kérdések iránt (párizsi nyelvészeti iskola, orosz nyelvtudomány, Prágai Nyelvész kör, brit társadalmi antropológia, amerikai nyelvészet). Ronald Wardhaugh amerikai nyelvész értelmezésében a szociolingvisztika a nyelv szerkezetét és kommunikációban való működését, a nyelv pszociológiája pedig a kommunikáló társadalmat, annak szerkezetét kívánja megérteni. „A két terület közt igen nagy az átfedés, s nem látom értelmét, hogy megpróbáljuk világosabban elválasztani a diszciplínákat” (Wardhaugh 1995: 17–19.) A szerző által a kutatásba bevont területek: a nyelv és a társadalom (a nyelvi és a társadalmi struktúra tagoltsága és kölcsönhatása; a régiók, az életkor, a társadalmi pozíció szerinti nyelvi és társadalmi különbségek; az elkülönülés okai); a dialektusok, a nyelvváltozatok, a stílusok, a regiszterek; a kódok, a kódválasztás, -váltás és -használat (kétnyelvűség); a beszélőközösségek; a nyelv változása; a nyelv és a társadalom (rokonsági rendszerek, színterminológia, tabu és eufemizmus, szolidaritás és udvariasság, megszólítás, társalgás, együttműködés és arcteremtés, nyelv és nem, hátrányos helyzet); a nyelvtervezés.

A szociolingvisztika kutatási paradigmáját a magyar folklorisztikai irodalomban Voigt Vilmos ismertette. Tanulmányában arra figyelmeztet, hogy szükséges elkülöníteni a népköltészet és a nép mindennapi közlésének vizsgálatát (Voigt 1972: 251–252). „Időszerű kérdéseivel” a magyar olvasók 1975-ben, majd 1979-ben ismerkedhettek meg. E kérdések között szerepel a nyelvi közösség, a nyelv és a társadalmi (nemi, generációs, foglalkozási) differenciálódás viszonya, a nyelvi változás szociális háttere, a hatalom és a szolidaritás nyelvi eszközei, a nyelvi szocializálódás (Pap–Szépe szerk. 1975). Magyar művelői Pléh Csaba (2012), Bartha Csilla (1998), Kontra Miklós (szerk. 1992), Péntek János (2001, 2015–2016).

Az antropológiai nyelvészet az 1930-as években született. Első alapelvét Edward Sapir német és Benjamin Whorf amerikai nyelvész fogalmazta meg. A tudományág előkészítője volt Saussure, Sapir, Whorf, Boas, Malinowski, Lévi-Strauss. Megalapozója Joseph H. Greenberg (1968) nyelvi univerzálékra vonatkozó kutatása, Dell Hymes beszédetnográfia-

ája, az Austin és Searle által kidolgozott beszédaktus-elmélet. Az antropológiai nyelvészet kapcsolatban áll a szociolingvisztikával, az etnológiával és a szemiotikával. Német megnevezése az *etnolingvisztika*.

Pszicholingvisztika

Terminológia: társalgás, a társalgás pszichológiai értelmezése.

A nyelvtanulás, -értés és -használat, a gondolkodás alapjait vizsgáló interdiszciplináris tudomány, ötvözi a pszichológia, a biológia, a nyelvészet, a kommunikáció- és információtudomány megfigyeléseit. Megalapozója két amerikai nyelvész, Noam Chomsky és George P. Lakoff. Érdeklődési területeit magyar nyelven összefoglalta Lukács–Pléh 2014.

Pléh Csaba a társalgás pszichológiai megközelítésének rendszerét szerkeszti meg. Ebből a szempontból a társalgás alkotja meg és alakítja azt a környezetet, közeget, amelyben az egyén megéli az életét: „Életünk tele van társalgásokkal. Ismeretlenekkel, ismerősökkel, intim barátokkal, meghódításra váró fiúkkal és lányokkal, gonosz rendőrökkel mindig a szerepeket váltogató szóbeli közlekedésen keresztül érjük el, amit akarunk, közelebb kerülünk a másikhoz, vagy éppen elhidegülünk tőle. Bizonyos értelemben minden emberi kapcsolat társalgás” (Pléh 2012: 8). Megközelítése a (nyelv)filozófia, a szociológia és a nyelvészet (pszicholingvisztika) kutatásaival érintkezik, és arra kíváncsi, „hogyan hangoljuk össze viselkedésünket a társalgás során, milyen módon befolyásoljuk egymást, irányítunk, hízogunk, engedelmeskedünk a társalgás keretében s annak segítségével” (Pléh 2012: 8). A könyv tárgyát képező alapfogalom konkrét megfogalmazása: „Könyvemben a nyelvnek erre az élő, személyközi valóságára használok a *társalgás* kifejezést. Lehete ezt magyarul *beszélgetésnek* is nevezni, a társalgás azonban jobban visszaadja, hogy a nyelv társas, személyközi használatáról van szó. A terminológiai kérdésekkel az angol-amerikai szakirodalom is küzd e téren. Kiindulásként *conversation analysis*ről beszélnek, de ezt kiterjesztik mindarra, ami az interakciókban folyó beszélgetés. Én a társalgást úgy használom, mint a diskurzusnak azt a fajtását, amely közvetlenül személyek között folyik” (Pléh 2012: 16).

A könyv beszédaktus-típusokat és beszélési stratégiákat értelmez, és ezekben az elemzésekben éri tetten az önérvényesítés és az együttélés szabályait, ugyanis a társalgás benyúlik az intimitás területére, akárcsak „a hatalom játékába”, „rejtett emberi tényezőket”, „meg sem fogalmazott hallgatolagos szabályszerűségeket” érvényesít (Pléh 2012: 8–12). Olykor a szerző a társalgás evolúciójába helyezi megállapításait.

Pléh Csaba a társalgás két definícióját adja meg: megjelenési formája szerint a társalgás koherens *szöveg*, amelynek szerveződését a nyelvhasználat szabályai határozzák meg; ugyanakkor a társalgás mint *diskurzus* cselekvés, esemény, a diskurzus alaptípusa, amely a társadalmi tényekhez jelentéseket kapcsol, és ezáltal szabályozza a társadalmi vi-

szonyokat és hierarchiákat (Pléh 2012: 12). Szövegként a társalgásnak formája, műneme van; diskurzusként pedig szereplője és megjelenési közege (Pléh 2012: 24–33).

A szerző a társalgást a következő szempontok szerint értelmezi: a beszélőváltás és a megszólítás mint „beállítási rendszer” szabályai; a társalgás stratégiai és a megnyilatkozások elrendeződése; az udvariasság gesztusai; a nemi különbségek érvényesülése és sztereotípiái; a beszélgetés feszültségei és zavarai.

Etnometodológia

Terminológia: etnometodológia.

Az *etnometodológia* a fenomenológiából nőtt ki, Amerikában és Európában az 1960–1970-es években jelent meg. Megalapozója Harald Garfinkel (1967). Ez a – Talcott Parsons és Alfred Schütz életművét, valamint Mannheim Károlynak a megfigyelői magatartásra, az elemzési beállítódásra vonatkozó, 1920-as évekből származó elméletét (Bohnsack 2007) felhasználó – szociológiai irányzat az egyén környezetben való élését, a környezet értelmezését vizsgálja. Garfinkel következtetése az, hogy a mindennapi orientáció implicit tudáson alapszik, továbbá az egyén a környezetében élőkkal folytatott társalgás által létrehozza, megalkotja a maga számára a világot; az egyén számára ez teszi szükségessé a beszélgetést. Szándékait Iványi Zsuzsanna a következőképpen foglalja össze: „két célja van: először is azt akarja megmutatni, hogy mit tesz az ember hétköznapi életében »ügyei intézésekor«, mit tud és mit feltételez ennek mechanikájáról, milyen módszerekkel, mindennapi gyakorlati technikákkal és mechanizmusokkal jön létre s magyarázható a szociális valóság. Másrészt azt akarja szemléltetni, hogy a cselekvők aktívak, tetteiket maguk szervezik s ezáltal értelmet adnak annak, ahelyett, hogy előre meghatározott alternatívák szerint cselekednének. Tehát nem a szociális világ az, amely mindennapi cselekedeteinket determinálja, hanem fordítva, a társadalom tagjainak interakciójában valósul meg a szociális világ. A szociális rend előfeltétele nem a meglévő kulturális értékrend, hanem a sikeres kommunikáció, s kizárólag az aktív cselekvés vezethet el a világ megismeréséhez és magyarázatához.” (Bergmann 1988: 21, összefoglalja Iványi 2001.)

Az etnometodológia a beszélési szokásokat, a kommunikatív kompetenciát, a kommunikáció kontextusait vonja be a kommunikáció értelmezésébe. Az etnometodológia „tárgya a gyakorlati gondolkodás és érvelés mindennapi módszereinek vizsgálata, azoknak a módszereknek, amelyeket a társas cselekvés és annak értelmezése során alkalmazunk. [...] Az etnometodológusok által elemzett jellegzetes témák a beszélgetésbe elegyedést, a beszélőváltást, a beszélgetés befejezését irányító szabályok, azok a stratégiák, melyek pl. egy történet, egy vicc elmondásának beszélgetési feltételeit megteremtik, vagy pl. nevetést tesznek a hallgatóság részéről helyénvalóvá.” (Pléh–Siklaci–Terestyéni szerk. 1997: 393.)

A beszélgetés-, a társalgáselemzés (konverzációanalízis)

Terminológia: forduló, beszélőváltás, beszélgetési szabályok, belebonyolódási stratégia, szekvenciális rendezettség, kihátrálás.

A beszélgetéselemzés tágabban diskurzuselemzés; forrása részben az etnometodológia (Garfinkel, Goffmann), részben pedig a beszélés néprajza (Hymes).

A mindennapi beszéd szerveződését (szövegstruktúra egésze, összekapcsolódó részei, a szekvenciái, pl. telefonbeszélgetés kezdete és zárása), a társalgásban részt vevők viselkedését, a társalgást irányító szabályokat vizsgálja (beszélőváltás). Felhasználja a beszédaktuselmélet, a beszélés néprajza, valamint a pragmatika terminológiáját és szemléletét. A társalgás legkisebb összetevője a **forduló** (*turn*), egy beszélő egy megszólalása, a megnyilatkozás, valamint a fordulók egymásutánja, a beszédesemény, a **beszélőváltás** (*turn-taking*).

William Labov nyelvész és David Fanshel terapeuta beszélgetési szabályoknak nevezi azokat a viselkedési formákat, amelyek összekapcsolják az „amit mondunk” és „amit teszünk” síkját. A viselkedés „annak módja, ahogyan másokkal bánunk” (Labov–Fanshel 1997: 395). Korábbi előzmények (Sacks, Schlegloff, Jefferson) után arra tesznek kísérletet, hogy olyan általános beszélgetési szabályokat vonjanak el, amelyek függetlenek a kontextustól. Elemzett példájuk a kérés (közvetett kérés, a kérés kivédése, a közvetített kérés, az információkérés), a kéréssel összefüggő kihívás, a kérés és a válasz koherenciája, a narratív válasz szabálya (Labov–Fanshel 1997).

Magyar nyelvű összefoglalójában Boronkai Dóra áttekinti az antropológiai, szociológiai és pragmatikai társalgáselméleteket, ezek alapfogalmait (diskurzus, szöveg, konverzáció, beszélgetés, társalgás, dialógus, párbeszéd), az adatgyűjtés és az átírás módszereit és problémáit. Az elemző fejezet a társalgás kontextusaira és forgatókönyveire tér ki (a megnyilatkozás, a belebonyolódási stratégiák, a beszélőváltások, a szekvenciális rendezettség, a hibajavítás, a stratégiák, a kihátrálás), végül a módszer alkalmazási területeit nevezi meg (gender-kutatás, szövegtipológia, stilisztika, retorika, anyanyelvtanulás és -tanítás) (Boronkai 2009).

Szövegtipológia

Terminológia: szöveg, szövegtípus, szövegformáció, változók.

A társalgás szövegtipológiai szempontú megközelítése Európában az 1970–1980-as években kezdődött (Große 1974, Beaugrande–Dressler 2000, Heinemann 2000), magyar nyelvű összefoglalására 2006-ban került sor (Tolcsvai Nagy szerk. 2006). Ebben az értelmezésben a szövegtípus intertextuális, funkcionális és kognitív, a kommuniká-

cióban azonosítható „formáció”. Habár tanulható és alkalmazható, a társalgás folyamatában vegytisztán nem állítható elő és nem mutatható ki, ezért a szövegtípusok szinkron és diakrón rendszere nem állítható össze (Kocsány 2006: 17–22); a szövegek ugyanis megszövegezésükben és előfordulásukban egyediek, jellegzetesek, azaz hasonlítanak más, korábbi szövegekhez, alapvetően spontának, különböző mértékben összetettek (Tolcsvai Nagy 2006: 74). A szövegtypológiai kutatások a történeti, a szociológiai, a kognitív-strukturális és a pragmatikai-funkcionális kutatási területeken végezhetők; a szövegfajták osztályozhatók külső–belső (*étikus–émikus*), strukturális nézőpont, szöveg-szervezési stratégiák, funkció, kommunikációs szövegfajták szerint (Kocsány 2006: 20, 25). A szövegtípusok „a szöveg tipikus megnyilvánulási formái”, amelyeket meghatároz-
 nak 1. a kommunikáció külső kerete, a tipikus beszédhelyzet és a beszédhelyzethez tar-
 tozó cselekvések, a résztvevők közötti tér- és időviszonyok, 2. a szövegben fogalmi-nyel-
 vi eszközökkel megformált világ, események, 3. a beszédközösség hagyományai, örök-
 lődő szövegformái (Tolcsvai Nagy 2006: 87–88). A szöveg sajátosságát a tipológiai vál-
 tozók (a határoltság, a kiterjedés és a tagoltság), a szerkezet változói, a szövegvilág és a
 nézőpont, valamint olyan mikro- és makroszintű változók, mint a *deixis* (rámutatás), a
koreferencia (közös utalás, amelynek alapja a *referencia*, a vonatkozás), továbbá a be-
 kezdés mint szerkezeti egység szervezése, a párbeszéd (Tolcsvai Nagy 2006). Mind ma-
 gyar, mind nemzetközi összefüggésben jelentős Petőfi S. János szemiotikai-textológiai
 munkássága (Petőfi S. 2004).

Műfajelmélet

Terminológia: műfajelmélet, műfajszociológia, műfajgenealógia, műalkotás és műfaj, ideáltipikus műal-
 kotás, elmosódott műfajok, elsődleges és másodlagos beszédműfajok.

Művészettörténeti szemlélet, amely a szöveget (a műalkotást) tágabb, műfaji kategóriá-
 ba illeszti be. A szemlélet kezdete Arisztotelész *Poétika* című művéhez vezethető vissza,
 képviselői Nicolas Boileau, Gotthold Ephraim Lessing, August Wilhelm Schlegel, Fried-
 rich Hegel, Benedetto Croce, Lukács György, Herman Northrop Frye. A népköltészet mű-
 fajrendszerének kutatói Alan Dundes, Dan Ben-Amos, Lauri Honko, Voigt Vilmos.³ Az
 1960-as években a beszélés antropológiájával egyidőben a műfajelmélet érdeklődése is
 megújult. A műfajszociológia a műfajhasználat habitusait, a műfajokkal szembeni attitű-
 dőket követi nyomon.

A műfajelmélet a műalkotásokat 1. tartalmi, 2. formai (verses, prózai, szerepekre oszt-
 tott), 3. nyelvi (nyelvi elemek, médiumok, kódok), 4. terjedelmi sajátosságaik (rövid-
 terjedelmes), 5. betöltött funkciójuk (mágikus-vallásos, informáló, szórakoztató-esztéti-

³ A 20. századi folklorisztikai iskolákat Voigt Vilmos mutatta be: Voigt 1990a.

kai), 6. a környezettel és a tárggyal szembeni attitűdök (íronia, eszményítés) szerint csoportosítja. A műfaelmélet a műfajokat diakron és a szinkron dimenzióban rendszerezi. A diakron szemlélet szerint a műfajiság folytonosan változó kategória, a műfajok születnek, változnak és elhalnak. Hasonlóképpen történeti jellegű a műfajokat megnevező terminológia. A szinkron rendszer szerint minden korszak felépíti a saját műfajhierarchiáját.

A műfajelmélet történetében visszatérő gondolat, hogy vajon valóban a formai jegyek követése tesz egy műfajba sorolhatónak egy műalkotást, vagy pedig a műfaji jegyek a viszsztatükrözött valóságból erednek. További kérdés szerint milyen a viszony a konkrét műalkotás és a műfaj között. Tzvetan Todorov szerint minden egyedi műalkotás megfelel a műfaji normáknak és ugyanakkor meg is sérti azokat (Todorov 1988: 284). Voigt Vilmos a műfaj és/vagy műalkotás primátusára kérdezett rá. Megállapítása, hogy a műfaj és a műalkotás egyszerre születik és egyszerre hal el. A műfaj általános sajátosságai csupán a konkrét alkotásokon keresztül léteznek és érvényesülnek. Illetve, a konkrét alkotás értéke részben a műfaji normák betartásából következik (Voigt 1972: 40–42). Friedrich Nietzsche szerint a műfaj a közönséggel egyszerre születik, s akkor hal el, amikor a közönség figyelme elfordul róla (Nietzsche 1912/1998: 35). Tzvetan Todorov szerint a műfajok más műfajokból születnek meg (*műfajgenealógia*). Az új műfajok magukba ötvözik korábbi műfajok tartalmi-formai sajátosságát, funkcióját, s amikor megszűnnek, sajátosságai más műfajokba épülnek be (Todorov 1988: 285). Clifford Geertz *elmosódott műfajoknak* nevezi a műfaji normákat kiiktató beszédformákat (Geertz 1994). Theodor W. Adorno kultúrákritikájának gondolata, hogy a műveltségi javak, a kifejezési formák a populáris kultúrába való beépülésük folyamatában elveszítik rugalmasságukat, megmerevednek, sematizálódnak, leegyszerűsödnek, a műfajiság dominánssá válik bennük (Adorno 1972/2003). Lauri Honko óta a kutatás arra is választ keres, hogy a műfajiság mennyire tudatos kategória a népi kultúrát használó egyének számára, illetve előfordulhatnak-e tiszta állapotban, *ideáltipikus* formában (Honko 1980: 455). Mihail M. Bahtyin a beszélés műfajait tekintette át. Strukturáltság szempontjából a megnyilatkozásokat két csoportra osztotta: *elsődleges* (megszólítás, üdvözlési formák, jókívánság stb.) és *másodlagos beszédműfajokra* (regény, dráma, tudományos, publicisztikai munkák stb.). A másodlagos beszédműfajok tartalmazzák, magukba ötvözik az elsődleges beszédműfajokat. (Pl. vallomás, pletyka, igaztörténet az élettörténet műfajában) (Bahtyin 1988). A torontói egyetem tanára, Northrop Frye a „műfajok elméletében” az alapvető műfajok jellemzését készítette el. Az általa elemzett négy általános kategória „az ismétlődés ritmusa”, az epika, „a kontinuitás ritmusa”, a próza, „a dekórum ritmusa”, a dráma, „az asszociáció ritmusa”, a líra (Frye 1998). A különböző társadalmi szerepekhez, a nemekhez és az életkorhoz más-más műfajok tartoznak.